

## ISTIQLOL YILLARIDA QO'QON SHAHRINING DINIY MANAVIY

### ARXITEKTURAVIY BADIY XAYOTI

Maxkamova Dilnoza

T.f.n Ahmedov Jamoldin

#### **Annatsiya:**

Ushbu maqolada istiqlol yillarida qo'qon shahrining diniy manaviy arxitekturaviy badiiy xayoti, Islom dini hayoti, Sufizm, Madaniy-ma'naviy hayot haqida fikrlar ilgari surildi

**Kalit so'zlar:** arxitektura, diniy hayot, dizayn, modernistik, madaniyat, xattot.

Qo'qon arxitektura va diniy hayot markazi bo'lib kelgan. Shaharda o'zining boy madaniyati va tarixini aks ettiruvchi turli obidalar va meros tuzilmalari joylashgan. Ushbu maqolada Qo'qon shahrining diniy-me'moriy qiyofasi, uning shahar taraqqiyoti va rivojiga ta'siri o'rganiladi.

#### **Diniy hayot**

Asosan musulmon bo'lgan shahar sifatida diniy obidalar Qo'qonning arxitektura manzarasining ahamiyatli qismi hisoblanadi. Shahardagi eng qadimiy masjid Fakr ad-Din masjididir. Ma'lumotlarga ko'ra, masjid miloddan avvalgi 14-asrda qurilgan. Masjid ta'sirchan dizayn bilan maqtanadi, unda shaharni ko'zdan kechiruvchi o'ziga xos minora mavjud. Yana bir e'loni masjid – 16-asr oxirida qurilgan Al-Qosim madrasasi. Masjidda nishonlangan me'moriy dizayn, shu jumladan gul va geometrik motiflarning murakkab namunalari mavjud. Islom markazi Qo'qondagi eng yirik masjid bo'lib, 1987 yilda qurilgan. Masjid modernistik dizayni tufayli o'ziga xos bo'lib, unda 10 minggacha topinuvchilarni sig'dira oladigan keng ibodat xonasi mavjud. Bu shaharda muhim voqeaga aylandi va ko'p odamlar dam olish kunlari va boshqa diniy bayramlarda unga to'planishadi.

#### **Arxitektura hayoti**

Qo'qon boy va xilma-xil arxitektura tarixiga ega bo'lib, uning bino, xaroba va boshqa konstruksiyalarida o'z aksini topgan. Shahar Umumiy ko'rgazma zali, Eski shahar Qo'qon, Milliy teatr kabi tarixiy obidalar bilan yaxshi tanilgan. Umumiy ko'rgazma zali 1960-yillarda qurilgan katta, ajoyib bino. Uning asosiy uslubi modernist bo'lib, o'ziga xos beton estetikaga ega va tabiiy yorug'likda imkon beruvchi ochiq havo dizayni mavjud bo'lib, u ethereal atmosferani yaratadi. Eski shahar Qo'qon - yuNESKOning jahon merosi ob'ekti bo'lib, u shaharning qadimiy me'morchiligining ajoyib namunasi. Eski shahar 9-asrga to'g'ri keladi va shaharning boy madaniyati va tarixini aks ettiruvchi masjidlar, uylar, bozorlar va boshqa muhim tuzilmalarni o'z ichiga oladi. Milliy teatr Qo'qondagi yana bir ajoyib bino bo'lib, u 1970-yillarga to'g'ri keladi. Teatr modernistik uslubda ishlab chiqilgan bo'lib, uning yirik,

ochiq konseptli dizayni bilan ajralib turadi. Unga har tomondan kirish mumkin bo'lgan markaziy sahna kiradi.

Qo'qon xonligida madaniyat ham rivojlanib bordi. Shahar va qishloqlarda ko'plab maktab, madrasa va masjidlar qurilib, yoshlar o'qitilgan, ularga hunar o'rgatilgan. Qo'qonda 120 ta maktab, 40 ta madrasa va masjid, Marg'ilonda 80 ta maktab, 10 ta madrasa va masjidning faoliyat yuritganligi buning guvohidir. Qo'qon xoni Umarxon ilm, madaniyat, san'at, adabiyot rivojiga, madrasalarda o'qish-o'qitish ishlarini yaxshilashga, turli kasb-hunar maktablarining ochilishiga e'tibor bergan, qo'llab- quvvatlagan. Umarxon sa'y-harakatlari natijasida Qo'qonda XIX asr boshlarida o'ziga xos ilmiy-madaniy muhit vujudga keladi. Uning asoschisi ma'rifatparvar hukmdor va hassos sholr Umarxon (1787 — 1822) edi. Qo'qon ilmiy-madaniy muhitining rivojida Umarxonning umr yo'ldoshi, mashhur sholra Nodirabegimning hissassi katta bo'ldi. Umarxon Amiriy taxallusi bilan ko'plab she'rlar yozgan. Uning atrofida 70 dan ortiq sholr yig'ilgan. 1821- yilda Fazliy Namangoniy Umarxon amriga binoan, 63 sholrning she'rlarini o'z ichiga olgan „Majmuayi sholron" to'plamini tuzgan. 10 ming misradan ortiq o'zbek, fors-tojik tilidagi g'azal, muxammas, tuyuq janrlaridagi she'rlar to'plangan devon yaratilgan. Arab va fors tillaridagi kitoblar o'zbek tiliga tarjima qilindi. Noyob kitoblar iste'dodli xattotlar tomonidan ko'chirildi, nozik tasvirlar bilan bezatildi. Amiriy o'zbek va fors tillarida she'rlar yozdi. Uning g'azallar devoni 1882-yilda Istanbulda, 1905-yilda Toshkentda chop etildi. Amir Umarxon davridagi yirik sholrlardan biri Maxmur (asl ismi Mahmud) XVIII asr oxirida tug'ilib, 1844-yili vafot etgan. Qo'qondagi Madrasayi Mirda o'qigan, keyin Amir Umarxon qo'shinida sipohilik qilgan. Maxmurning hajviy she'rlar devoni saqlangan bo'lib, unda 69 asar (3717 misra) jamlangan. She'rlarida xalqqa jabr yetkazgan amaldorlarni keskin tanqid ostiga oladi. U milliy adabiyotda ijtimoiy hajviyaniyuksakpog'onagako'taradi. „Hapalak" she'rida Hapalak qishlog'idagi manzarani aks ettirsa-da, aslida bu she'r butun xonlik hududidagi manzarani ifodalari edi. Mazkur she'rda quyidagi satrlar bitilgan edi:

*Xalqini ko'rsang agar, o'lasi-yu qoq-u xarob,*

*Ochligidan egilib, qomati misli kamalak.*

*Bori yo'q uylarini banda bayon gar qilsam,*

*Bir katak, ikki kapa, uch olachuq, to 'rt katalak.*

O'zbek mumtoz adabiyotining tanqidiy yo'nalishini rivojlantirgan Maxmur merosi keyingi davrdagi qalam ahlining hajviygo'ylik ijodiga samarali ta'sir ko'rsatdi.<sup>1</sup>

Qo'qon boy diniy va ma'naviy hayotga ega bo'lib, u shahar madaniyati va o'ziga xosligining ajralmas qismi hisoblanadi. Asosan musulmon bo'lgan shahar sifatida shahar ma'naviy hayoti Islom ta'limoti va amaliyoti atrofida markazlashadi. Biroq shaharda ma'naviyatning turli shakllarini ham uchratish mumkin, bu shaharning xilma-xil madaniy merosini aks ettiradi.

<sup>1</sup> <https://multiurok.ru/files/qoqon-xonligida-madaniy-hayot.html>

#### Islom dini hayoti

Qo‘qon asosan musulmon shahri bo‘lib, uning deyarli barcha aholisi islom diniga amal qiladi. Shuning uchun masjidlar shahar diniy hayotida ajralmas rol o‘ynaydi. Qo‘qon musulmonlari Islomning besh ruknini tutadilar. Bular orasida imomlik, ibodat, sadaqa, ro‘za va Makkaga haj qilish e‘lon qilinishi ham bor. Shaharda bir nechta ta‘sirchan masjidlar, jumladan, Islom markazi, Al-Qosim madrasasi, Fakr ad-Din madrasasi bor. Bu masjidlar o‘zlarining murakkabligi va go‘zalligi bilan mashhur. Qo‘qondagi musulmonlar Islomning sunniy filialiga ergashadilar. Din peshvolari sunniy imomlardir.

#### Sufizm

Qo‘qonda ko‘pchilik hukmron sunniy islom dinidan tashqari sufizmning mistik Andalusiy shakliga ham amal qiladi. Sufiylar o‘zlarining o‘ziga xos odatlari bilan mashhur bo‘lib, ular orasida qo‘ shiqchilik, she‘riyat, raqs ham bor. Sufizm ma‘naviy ma‘rifatning muhimligini ta‘kidlab, muhabbat va totuvlikka e‘tibor bergani bilan mashhur. Bu qo‘qon ahli bilan yaxshi yangrab turadi.

#### Madaniy-ma‘naviy hayot

Buning ustiga, Qo‘qon madaniy hayoti ham shahar ma‘naviy o‘ziga xosligining tanqididagi jihatidir. Shahar madaniy merosini aks ettiruvchi va tarannum etuvchi an‘anaviy raqslar, musiqa va san‘at orqali turli madaniyatlar aks ettiriladi. Ushbu madaniy element ko‘plab diniy va ma‘naviy tadbirlarda alohida o‘rin tutadi va jamoatchilik va shahar aholisiga tegishli bo‘lish hissini ta‘minlaydi. Bundan tashqari, Qo‘qondagi ayrim mahalliy aholi an‘anaviy ma‘naviyatning boshqa turlariga, masalan, ruhlarga e‘tiqod qilish, ajdodlarga sig‘inish bilan shug‘ullanadi. Bu, ayniqsa, odamlar hali ham an‘anaviy e‘tiqodlarga rioya qiladigan qishloq joylarda keng tarqalgan. Bu amaliyotlar Qo‘qonning boy madaniy o‘tmishini aks ettiradi va hali ham asosiy diniy e‘tiqodlarga rioya qilmaslikni tanlagan ayrim odamlar bilan yangradi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, Qo‘qon shahrining diniy va ma‘naviy hayoti shahar madaniy o‘ziga xosligining ajralmas qismi hisoblanadi. Shaharning hukmron imomi sunniy islom diniga uning aksariyat aholisi amal qiladi. Diniy va ma‘naviy hayotda masjidlar markaziy o‘rin tutadi. Asosiy islom dinidan tashqari, sufizm va an‘anaviy odatlar kabi ma‘naviyatning turli shakllari hamon shaharning turli madaniy merosiga bardosh beradi va aks ettiradi. Umuman olganda, ushbu diniy-ma‘naviy amaliyotlar shaharning boy va xilma-xil madaniy mushoiralariga hissa qo‘shadi, bu esa Qo‘qonni o‘ziga xos va ahamiyatli qiladi. Qo‘qon shahrining diniy-me‘moriy obidalarini vaqt o‘tishi bilan shaharning rivojlanishi va rivojida sezilarli rol o‘ynagan. Bu obidalar nafaqat shaharning islomiy merosini, balki uning boy va xilma-xil arxitektura tarixini ham aks ettiradi. Qo‘qonning boy madaniyati va tarixi uni dunyoning turli burchaklaridan kelgan sayyohlar uchun mashhur manzilga aylantirdi.

<https://conferencea.org>

Mahalliy aholi ham shaharning o'zligini aniqlash va shakllantirishda davom etayotgan ushbu obidalar qiymatini qadrlashadi.

**Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. *Наливкин В. П.* Краткая история Кокандского ханства. — Казань, 1886. — 127 с.
2. *Сычёв Н. В.* Книга династий. — М.: АСТ; Восток-Запад, 2005. — 959 с. — ISBN 5-17-032495-2 (АСТ); ISBN 5-478-00092-2 (Восток-Запад).
3. История Средней Азии. Сборник исторических произведений / Сост. А. И. Булдаков, С. А. Шумов, А. Р. Андреев. — М.: Евролинц; Русская панорама, 2003. — 504 с. — ISBN 5-93165-072-5.